

Historia występowania węża Eskulapa *Elaphe longissima* w okolicach Złotego Potoku na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej

The abundance of Aesculapian Snake *Elaphe longissima* from Złoty Potok
(Krakowsko-Częstochowska Uppland)

PRZEMYSŁAW KUREK*, BARTOSZ SKOWRON**

*Zakład Ekologii, Instytut Botaniki PAN, 31- 512 Kraków, ul. Lubicz 46,
e-mail: kurekp3@wp.pl
, e-mail: bzkowron@poczta.fm

Aktualny stan wiedzy o rozmieszczeniu węża Eskulapa *Elaphe longissima* w Polsce najpełniej prezentują prace GŁOWACIŃSKIEGO i SZYNDLARA (2001), GŁOWACIŃSKIEGO (2003), NAJBARA (2004) oraz BŁAŻUKA (2007). Na podstawie tych danych można stwierdzić, że głównym obszarem współczesnego występowania tego gada jest centralna część Bieszczadów, a przede wszystkim podnóże Otrytu. Poza łukiem Karpat występował na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej i na Roztoczu, gdzie wymarł (GŁOWACIŃSKI, SZYNDLAR 2001, GŁOWACIŃSKI 2003, NAJBAR 2004, BŁAŻUK 2007). Większość polskich znalezisk kopalnych szczątków węża Eskulapa pochodzi jednak z Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Informacje te, jak i interesujący przedhistoryczny zasięg tego gatunku w obecnych granicach Polski prezentuje SZYNDLAR (1984). Za optymalne środowisko występowania gatunku uznaje się tereny silnie nasłonecznione, zwłaszcza południowe stoki wzgórz o suchym podłożu i porośnięte liściastymi lasami lub zaroślami. Preferuje obecność wody. Ulubionym jego biotopem, oprócz starych murów i ruin zabudowań są usypiska kamieni i tereny skaliste (JUSZCZYK 1987, NAJBAR 2004).

Celem niniejszej notatki jest przegląd literatury herpetologicznej oraz próba usystematyzowania historycznych faktów dotyczących występowania węża Eskulapa w rejonie Złotego Potoku na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej, a także sprostowanie pewnych niejasności dotyczących czasu zaniku gatunku na tym stanowisku.

Pierwsze wzmianki w literaturze o wężu Eskulapa dla terenu Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej oraz obecnego obszaru Polski pochodzą z okolicy „wzgórzystej” Złotego Potoku, kiedy to w roku 1857 WIŚLICKI i LEWENHART (nie WAGA!) dostarczyli tamże złowiony okaz do warszawskiego Gabinetu Zoologicznego (WAŁECKI 1883). WAŁECKI (1883) tak opisał to doniesienie:

„W roku 1857 WIŚLICKI i LEWENHART złożyli w Gabinecie Zoologicznym Warszawskim okaz węża Eskulapa zdobyty w okolicy Częstochowy, w Złotym Potoku, dobrach ordynacji Krasińskich. Bliższych okoliczności nie znam, nadmieniam tylko, że okolica ta wzgórzysta leży pod 50 l° szerokości północnej i że okaz ten pomieniony zachowany w Gabinecie zaznaczał to pierwsze poznane w kraju stanowisko tego węża”. Podana przez autora „wzgórzysta okolica” może sugerować, że odkrycie to miało miejsce na

terenie rozległego kompleksu leśnego pokrywającego rozległe wzgórze znajdujące się na południe od Złotego Potoku (część tego obszaru stanowi obecnie rezerwat przyrody „Parkowe”). Podane przez WALECKIEGO (1883) współrzędne (50 1°N) nie są precyzyjne i należy je traktować orientacyjnie, posilkując się opisami słownymi. Środowisko obserwacji tego węża odpowiada z grubsza stanowiskom z Karpat i z Roztocza (GŁOWACIŃSKI, SZYNDLAR 2001, GŁOWACIŃSKI 2003, NAJBAR 2004, BŁAŻUK 2007).

O gatunku tym nic nie wspomina „*Sprawozdanie z podróży naturalistów odbytej w r. 1854 do Ojcowa*” (STRONCZYŃSKI et al. 2006), mimo że uczestnicy ekspedycji penetrowali okolicę Złotego Potoku. Czy była to jednak jednorazowa wyprawa, podczas której prawdopodobieństwo przeoczenia takiego węża było by duże? Wiadomo, iż okolice Ojcowa były odwiedzane często, przynajmniej od roku 1842. Podobnie było ze Złotym Potokiem. Jak wynika z listów W. TACZANOWSKIEGO do swych przyjaciół, XIX-wieczni przyrodnicy chętnie przebywali wówczas na Jurze, a Ojców i Złoty Potok były miejscami ich pobytu, gdzie naukowcy mieli wszelkie możliwe ułatwienia do prowadzenia obserwacji przyrodniczych. Działo się tak za sprawą przychylnie nastawionych właścicieli dóbr położonych w tych okolicach (KOWALSKA et al. 1964). Zastanawia więc, że wąż Eskulapa mający przecież wówczas tu występować uszedł uwadze skrupulatnych badaczy. W lipcu 1854 r. mogło to być spowodowane niekorzystnymi warunkami pogodowymi, gdyż jak piszą sprawozdawcy, panowała wówczas deszczowa pogoda. Nie ma także żadnych danych, co do jego obecności w Dolinie Ojcowskiej (STRONCZYŃSKI et al. 2006).

TACZANOWSKI (1877) również wskazuje na Złoty Potok, jako miejsce występowania tego gatunku. Opierał się jednak na obserwacjach z 1857 roku. W jego artykule z 1877 r. istnieje jedynie następująca informacja: „*ELAPHIS AESCULAPIS (Host.). Warszawskie muzeum posiada jeden egzemplarz tego gatunku, złapany w Złotym Potoku pod Częstochową i drugi okaz z okolic Biłgoraja na południu dystryktu lubelskiego. Poza tymi dwoma przypadkami nigdzie indziej nie obserwowano tego gatunku*” (TACZANOWSKI (1877), cyt. za P. DASZKIEWICZ *in litt.*). W. TACZANOWSKI będąc uczestnikiem podróży naturalistów w 1854 r. odwiedził także Złoty Potok i nic nie wspominał o obserwacjach tego węża. Można więc twierdzić, że wyprawa ta jeszcze nie przyniosła odkrycia stanowiska węża Eskulapa. Wspominana wcześniej obserwacja z 1857 r. jest więc pierwszą i ostatnią oficjalną informacją odnośnie występowania węża Eskulapa na Wyżynie Częstochowskiej popartą jednym okazem dowodowym zdeponowanym w Warszawie (brak danych o losie tego okazu, który prawdopodobnie nie przetrwał do naszych czasów). Natomiast dzieło RZĄCZYŃSKIEGO z roku 1745 (BAYGER 1938) opisujące przynajmniej częściowo herpetofaunę ówczesnej Polski skupia się jednak w większości na wschodnich rubieżach kraju. Ogólnie można z niego wnioskować o występowaniu węża Eskulapa na Ukrainie, Wołyniu i Podolu (RZĄCZYŃSKI 1745 cyt. za BAYGER 1938, BAYGER 1948).

Opracowania herpetologiczne z pierwszej połowy XX wieku, obejmujące obszar Wyżyny, nie podają żadnych konkretnych obserwacji węża Eskulapa. Mimo, że pojawiło się w tym okresie kilka takich prac, to wszystkie tradycyjnie już bazują na starej obserwacji z 1857 r. (POLIŃSKI 1913, SUMIŃSKI 1913, KUNTZE 1932, ROSZKOWSKI 1932, BAYGER 1937, 1948).

Po ostatniej wojnie w dalszym ciągu nie ukazało się w prasie zoologicznej praktycznie żadne oryginalne doniesienie o tym gatunku z tego obszaru, nawet mimo specjalnie nakierowanych poszukiwań (KAŹMIERCZAK 1965a, 1965b). Dostępne prace także powołują się tylko na okaz WIŚLICKIEGO i LEWENHARTA, często przy tym próbując ustalić czas zaniku tutejszej populacji (MICHAŁOWSKI 1956, TABORSKI 1959, KAŹMIERCZAK 1965a, 1965b, SZYNDLAR 1984, KOWALEWSKI 1992).

W wyniku przeprowadzonych w 1963r. eksploracji oraz wywiadów z miejscową ludnością na terenie ówczesnych nadleśnictw: Żłoty Potok, Olsztyn i Julianka (KAŻMIERCZAK 1965a, 1965b) nie udało się potwierdzić dłuższej egzystencji tego węża w okolicy Żłotego Potoku. Autor ten podaje pewne rozbieżne wnioski, co do czasu zaniku populacji węża Eskulapa w tym rejonie. W pracy KAŻMIERCZAK (1965a) jest to data 1882. Natomiast w publikacji KAŻMIERCZAK (1965b) jest to rok 1913. Autor podane przez siebie daty uzasadnia wywiadem z miejscową ludnością. Nie wiadomo zatem skąd wynika tak duża nieścisłość w pracach opublikowanych w tym samym roku. Takie rozbieżności czasowe mogą być przyczyną pojawiania się błędów i niespójnych informacji w późniejszych publikacjach.

Pewnym jest jednak, że nie są to ostateczne daty zaniku populacji *Elaphe longissima* na omawianym terenie. Świadczyć o tym może notatka SKOWRONA (2003), która donosi o występowaniu tego węża w rejonie Żłotego Potoku w latach 1946-1950 (w dolinie rzeki Wiercicy i na przyległych terenach, częściowo obejmujących również zasięgiem obecny rez. „Parkowe”). Informacje te oparte są na opowiadaniach naoczego świadka, amatora zoologii Stanisława Kuci, który kilkakrotnie obserwował okazy węża eskulapa, w tym także osobniki wspinające się na drzewa. Trafnym może być stwierdzenie, że wąż ten był gatunkiem rzadkim do tego stopnia, iż przez długie lata od ostatniej obserwacji (1857r.) uchodził on uwadze badaczy i miejscowej ludności do powtórnego stwierdzenia blisko sto lat później.

W popularnym opracowaniu KOWALEWSKI (1988), autor podał wzmiankę na podstawie relacji świadków (leśników – L. KOWALEWSKI, inf. ustna), o występowaniu tego węża z terenów rezerwatu „Parkowe” jeszcze do roku 1953. Rzetelność tych danych potwierdza cytowana powyżej notatka SKOWRONA (2003). Te niezależne wnioski najprawdopodobniej mogą stanowić dostateczny dowód istnienia tu w owym czasie szczątkowej populacji tego gada. W artykule KOWALEWSKI (1992), autor po krótkim opisie historii węża Eskulapa na Wyżynie Częstochowskiej opartej na cytowanych tam pracach odnosi się do obserwacji z lat 1950. następująco: „*Dawne stanowiska na Wyżynie Częstochowskiej nie zostały potwierdzone w ciągu ostatniego 40-lecia*”.

Po przeanalizowaniu dostępnej literatury na temat węża Eskulapa na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej i uporządkowaniu wyływających z niej historycznych faktów można stwierdzić, że gatunek ten występował tu nie do 1857 roku (pierwsza, a zarazem ostatnia oficjalna obserwacja gatunku poparta okazem dowodowym), lecz znacznie dłużej, bo przynajmniej do 1953r. (KOWALEWSKI 1988, SKOWRON 2003). Natomiast nie jak sugerowano wcześniej do 1882r. lub 1913r. (KAŻMIERCZAK 1965a, 1965b). Biorąc pod uwagę przedstawione tu doniesienia można by przypuszczać o szerszym zasięgu tego węża na Jurze w czasach nam bliższych. Dziś jednak są to nie poparte dowodami przypuszczenia, natomiast miejsce wykazania gatunku ze Żłotego Potoku na Wyżynie Częstochowskiej można zaliczyć do jednego z ostatnich, reliktowych stanowisk na granicy zasięgu występowania (SZYNDLAR 1984).

Summary

This paper contains conclusive informations about the abundance of Aesculapian Snake from Żłoty Potok neighbourhood. To recognize this problem and establish real time of extinction of the population of this snake, all available articles were analysed. Since the last official record in 1857, after almost 100 years Aesculapian Snake was again unexpectedly observed by a local naturalist. Basing on these published and unpublished informations we conclude, despite of all insinuations, that Aesculapian Snake was extinct in this area in years 1950!

Piśmiennictwo

- BAYGER J. A. 1937. Klucz do oznaczania płazów i gadów. Zesz. II. Anczyc i spółka. Kraków. ss. 69-70.
- BAYGER J. A. 1938. Obraz fauny płazów i gadów Polski z pierwszej połowy w. XVIII. Sprawozdanie Kom. Fizjogr. PAU. 71: 45-64.
- BAYGER J. A. 1948. O wężu Eskulapa w Polsce *Elaphe longissima longissima* i potrzebie jego ochrony. Ochr. Przyr. 18: 95-104.
- BŁAZUK J. 2007. Herpetofauna doliny Sanu pod Otrytem i terenów przyległych (Bieszczady Zachodnie). Gady. Roczniki Bieszcz. 15: 181-229.
- GŁOWACIŃSKI Z. 2003. Wąż Eskulapa. W: GŁOWACIŃSKI Z., RAFIŃSKI J. Atlas płazów i gadów Polski. Status - rozmieszczenie - ochrona. Bibl. Monitoringu Środowiska. Warszawa - Kraków. ss. 93-95.
- GŁOWACIŃSKI Z., SZYNDLAR Z. 2001. Wąż Eskulapa *Elaphe longissima*. W: GŁOWACIŃSKI Z. (red). Polska Czerwona Księga Zwierząt. Kręgowce. PWRiL. Warszawa. ss. 281-283.
- JUSZCZYK W. 1987. Płazy i gady krajowe. cz. 3. PWN. Warszawa. ss. 135-145.
- KĄŻMIERCZAK T. 1965a. Rozmieszczenie węża Eskulapa *Elaphe longissima longissima* w Polsce. Przegl. Zool. 9(4): 380-385.
- KĄŻMIERCZAK T. 1965b. Wąż Eskulapa w Polsce. Chrońmy Przyr. Ojcz. 21(4): 20-30.
- KOWALEWSKI L. 1988. Parki, rezerwy i pomniki przyrody województwa częstochowskiego. Wyższa Szkoła Pedagogiczna. Częstochowa. s. 31.
- KOWALEWSKI L. 1992. Herpetofauna Wyżyny Częstochowskiej i jej przemiany w ubiegłym 20-leciu. Prądnik. Prace Muz. Szafera, 5: 247-265.
- KOWALSKA K., MROCKOWSKA A., ZIELIŃSKA B. 1964. Władysław Taczanowski. Listy do Antoniego Wagi, Konstantego Branickiego i Benedykta Dybowskiiego. Memorabilia Zoologica 12.
- KUNTZE R. 1932. Studya porównawcze nad fauną kserotermiczną na Podolu, w Brandenburgii, Austrii i Szwajcaryi. Arch. Tow. Nauk. we Lwowie, dział 3, t. 5: 265-345.
- MICHAŁOWSKI J. 1956. Perspektywy ochrony płazów i gadów w Polsce. Chrońmy Przyr. Ojcz. 12(6): 9-16.
- NAJBAR B. 2004. Wąż Eskulapa. Wydawnictwo Klubu Przyrodników. Świebodzin. ss. 15-20.
- POLIŃSKI W. 1913. Przyczynki do wiadomości o rozsiedleniu geograficznem gadów i płazów krajowych. Spraw. Kom. Fizjogr. 47: 131-146.
- ROSZKOWSKI W. 1932. Ochrona płazów i gadów. Skarby Przyrody. Warszawa. ss. 124-137.
- SKOWRON B. 2003. Uwagi o występowaniu węża Eskulapa *Elaphe longissima* w Żółtym Potoku na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej. Chrońmy Przyr. Ojcz. 59(3): 88-89.
- STRONCZYŃSKI K., TACZANOWSKI W., WAGA A. 2006 (reprint). Sprawozdanie z podróży naturalistów odbytej w r. 1854 do Ojcowa. Ojcowski Park Narodowy. Ojców.
- SUMIŃSKI S. 1913. Dzisiejszy stan badań nad fauną płazów i gadów Królestwa Polskiego. Wszechświat 32: 129-132, 151-155.
- SZYNDLAR Z. 1984. Wąż Eskulapa *Elaphe longissima* na ziemiach polskich - wczoraj i dziś. Przegl. Zool. 28(4): 513-523.
- TABORSKI A. 1959. Uwagi na temat węża eskulapa *Elaphe longissima longissima* i jego rozsiedlenie w Polsce. Przegl. Zool. 3(3): 188-189.
- TACZANOWSKI W. 1877. Liste de Vertébrés de Pologne. Bull. Soc. Zool. France, Paris 2: 121-174.
- WAŁECKI A. 1883. Materyjały do Zoografii Polski. Płazy (*Reptilia*). Pam. Fizjogr. tom 3: 330-406.

Wpłynęło: 12.2009